

UDK: 341.43(497.5Bošnjaci=214.58)''1941/1945''
343.819.5(497.5Jasenovac)''1942''
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 4. 9. 2017.
Prihvaćeno: 23. 2. 2018.
DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v50i1.45>

Romsko stanovništvo u Bošnjacima za vrijeme Drugoga svjetskog rata

DANIJEL VOJAK
Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"
Zagreb, Hrvatska
danijel.vojak@pilar.hr
orcid.org/0000-0003-2545-2225

VINKO JUZBAŠIĆ
Bošnjaci, Hrvatska
vinko.juzbasic@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1720-9583

Romsko stanovništvo živjelo je u Bošnjacima od kraja XVIII. stoljeća, a do početka Drugoga svjetskog rata većinom je živjelo sjedilačkim načinom života, baveći se raznim obrtima (obradom metala i drva), trgovinom (konjima), poljoprivredom i manjim poslovima u seljačkim kućanstvima. Osnivanjem Nezavisne Države Hrvatske ustaške su vlasti započele s politikom rasnih progona, na čijem su udaru bili i Romi. Vrhunac represije ustaških vlasti prema Romima dogodio se u svibnju 1942., kada su politička, vojna i policijska tijela dobila zadatak deportirati Rome iz svih područja Nezavisne Države Hrvatske u jasenovački koncentracijski logor, gdje je većina njih bila mučena i/ili ubijena. Takva politika ustaških vlasti doprla je i do općinskih vlasti u Bošnjacima, koje su ubrzo deportirale Rome sa svojega područja u jasenovački logor. Istraživanje ovoga rada usmjereno je na analizu progona Roma u Bošnjacima, i to ponajprije na temelju dostupnih arhivskih podataka, relevantne literature te zabilježenih svjedočanstava preživjelih neroma i Roma.

Ključne riječi: Romi; Bošnjaci (mjesto); Srijem; Jasenovac; Nezavisna Država Hrvatska

Uvod

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najstarijih manjinskih skupina u Hrvatskoj, koja se na ova područja doselila najkasnije u drugoj polovini XIV. stoljeća. Njihova povijest u Hrvatskoj obilježena je kraćim razdobljima tolerancije nasuprot dužim razdobljima nasilne asimilacije koju su provodile državne i lokalne vlasti. Unatoč prevladavanju takve represivne politike, koju neki danas obuhvaćaju pojmom anticiganizam, Romi su se na ovim područjima uspjeli održati demografski, jezično, kulturno i na druge načine.

Manjak znanstvenih istraživanja o povijesti Roma u Hrvatskoj onemogućuje sagledavanje cjelovitosti njihove povijesti, posebice onih ključnih povijesnih događaja poput njihova stradanja u Drugom svjetskom ratu. Istodobno, takvi nedostaci nameću potrebu dubljih i kompleksnijih znanstvenih istraživanja. U tom su kontekstu autori ovoga rada odabrali analizirati stradanje Roma u Bošnjacima u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) da bi pridonijeli razumijevanju kompleksnosti tih događaja. Fokus istraživanja bit će na analizi odnosa neromskoga stanovništva i ustaških lokalnih, ali i državnih vlasti prema Romima. U radu će se koristiti arhivski dokumenti, lokalna i druga periodika te relevantna literatura.

Ukratko o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945. godine

Iako je prošlo sedamdesetak godina od završetka Drugoga svjetskog rata, i dalje je primjetno da u hrvatskoj historiografiji nedostaju sintetski znanstveni radovi o povijesti Roma u Hrvatskoj, i to posebice oni koji se odnose na njihovo stradanje u NDH. Marginalnost te teme reflektira činjenicu da je tek početkom 1980-ih primjetan prvi ozbiljniji hrvatski historiografski interes za njezino proučavanje. Do tada se o stradanju Roma u NDH pisalo unutar monografskih djela o povijesti Narodnooslobodilačke borbe određenoga mjesta ili vojne jedinice.¹ Svojevrzne “pionirke” toga istraživanja bile su povjesničarke Slavica Hrečkovski i Narcisa Lengel-Krizman, od kojih je potonja 2003. objavila prvi pokušaj sintetskoga pristupa u ovoj tematici izdavanjem knjige o stradanju Roma u jasenovačkom logoru.² Određeni broj znanstvenih priloga o stradanju Roma u NDH objavio je Danijel Vojak, a pritom treba spomenuti njegovu suradnju s Bibijanom Papo i Alanom Tahirijem na knjizi *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*³ Nadalje, potrebno je spomenuti priloge Branimira Bunjca o stradanju Roma u Međimurju u Drugom svjetskom ratu i Darka Duhovskog o Romima na istarskom području tijekom toga rata.⁴ Određeni interes za istraživanje stradanja Roma u NDH pokazali su znanstvenici izvan hrvatske historiografije, posebice Milan Bulajić, Rajko Đurić, Dragoljub Acković, Dennis Reinhartz, Mark Biondich i Alexander Korb.⁵ Unatoč nedostatku sintetskoga djela o stradanju Roma u NDH, na-

¹ O tome vidi više u: VOJAK, “Izbor iz bibliografije”, 353-369.

² LENGEL-KRIZMAN, “Prilog proučavanju terora”, 29-42; LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima*; HREČKOVSKI, “Progoni i deportacije slavonskih Roma”, 35-38.

³ VOJAK, PAPO, TAHIRI, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*.

⁴ BUNJAC, “Mjesta stradanja Roma”, 373-398; BUNJAC, “Svjedočanstva Roma”, 335-360; DUKOVSKI, “Nacionalne manjine”, 411-427; DUKOVSKI, *Svi svjetovi istarski*.

⁵ BULAJIĆ, *Ustaški zločini*; BULAJIĆ, “Ustaški zločini genocida”, 31-52; ĐURIĆ, MILETIĆ, *Istorija holokausta Roma*; ACKOVIĆ, *Stradanja Roma*; ACKOVIĆ, *Ubili su istinu*; BIONDICH, “Persecution of Roma-Sinti”, 33-48; KORB, *Im Schatten des Weltkriegs*; KORB, “Ustaša Mass Violence”, 72-95.

meće se potreba njegova daljnega i dubljega istraživanja, posebice na razini lokalnih zajednica. Upravo je to bio poticaj za istraživanje stradanja Roma u Bošnjacima.

Da bismo bolje razumjeli (kontekstualizirali) stradanje Roma u Bošnjacima, treba se ukratko osvrnuti na stradanje Roma u NDH. Romi su zajedno s ostalim stanovništvom hrvatskih područja ušli u novu državnu zajednicu u travnju 1941., kada je profašistički Ustaški pokret uz potporu Njemačke i Italije nasilno preuzeo vlast i proglasio NDH. Ustaške su vlasti donijele rasne zakone kojima su Rome isključile iz društva rasno definirajući njihov položaj, čime su im znatno ograničile građanska prava i slobode. U tim je zakonima primjetan utjecaj Nürnberških zakona, posebice u definiranju arijskoga podrijetla.⁶ Sljedeći korak u progonu Roma u NDH bila je odredba Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) od 3. srpnja 1941. kojom je određeno popisivanje Roma s izdanim točnim "Uputama".⁷ U pozadini te odredbe bila je želja vlasti da sazna pravu demografsku "sliku" romskoga stanovništva, što je bila svojevrsna priprema za temeljito rješavanje onoga što je vlast tada nazivala "ciganskim pitanjem" na terenu. Na temelju toga mogli su uslijediti idući potezi ustaških vlasti.⁸ Istodobno i povezano s popisivanjem Roma, unutar nekih dijelova središnjih vlasti u Zagrebu, napose u Zavodu za kolonizaciju i MUP-u, promišljalo se o mogućnosti kolonizacije Roma kao konačnoga rješenja "ciganskoga pitanja". Od kolonizacije Roma odustalo se i u tom slučaju, vjerojatno zbog nedovoljne spremnosti vlasti NDH za njezinu izvedbu uslijed sve težih ratnih sukoba s antifašističkim Narodnooslobodilačkim pokretom (NOP).⁹

Prema dostupnim izvorima, uočljivo je da su vlasti NDH ubrzo počele masovno ubijati romsko stanovništvo, posebice na širem karlovačkom području.¹⁰ Masovna deportacija Roma u jasenovački logor započela je okružnicom MUP-a i odredbom Ustaške nadzorne službe, uz potporu Ravnateljstva za javni red i sigurnost, od 19. svibnja 1942. propisano je prikupljanje svih Roma u NDH.¹¹ Ubrzo nakon izdavanja te odredbe započela su masovna uhićenja i odvođenja Roma, koja su se većinom odvijala do kraja ljeta iste godine. Deportacija Roma u javnosti se prikazivala kao pokušaj njihova "privođenju radu" i "zanatskom osposobljavanju".¹² Rome su slali i na prisilni rad izvan Hrvatske. Dio "mladih i zdravih" Roma poslan je u Njemačku na prisilni rad, a završetkom rata vratili su se kući.¹³

⁶ BIONDICH, "Persecution of Roma-Sinti", 32.

⁷ HREČKOVSKI, "Progona i deportacije slavonskih Roma", 35.

⁸ MILOŠEVIĆ, *Izbeglice i preseljenici*, 240.

⁹ VOJAK, "Stradanje Roma", 30-31.

¹⁰ LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 40-41.

¹¹ Slavica Hrečkovski navodi kako je Ustaška nadzorna služba 16. svibnja 1942. izdala oružničkim organima naredbu o prikupljanju i deportaciji Roma u Jasenovac, HREČKOVSKI, "Progona i deportacije slavonskih Roma", 36.

¹² JAKOVLJEVIĆ, *Konclorog na Savi*, 175-176.; KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 27.

¹³ GRUENFELDER, "U radni stroj", 100; MATAUŠIĆ, *Jasenovac 1941. - 1945.*, 70.

O razmjerima stradanja romskoga stanovništva u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata u najkraćem i najslikovitijem obliku dovoljno je reći da su predratni popisi stanovništva zabilježili oko 15 000 Roma (1931.), a prvi poslijeratni popis stanovništva iz 1948. zabilježio ih je samo 405 na području Hrvatske i 442 na području Bosne i Hercegovine. Iz toga je uočljivo da je romsko stanovništvo na području NDH bilo gotovo potpuno demografski uništeno, iako se tim "službenim podacima" uvijek treba koristiti s velikim oprezom zbog metodoloških i drugih pitanja (poput etničke mimikrije Roma).¹⁴ Upravo zbog toga postoje znatne razlike među znanstvenicima u "procjenama" broja ubijenih Roma u NDH, od nekoliko tisuća do 60 000 Roma.¹⁵ Osim toga, unutar dijela hrvatske historiografije postoji mišljenje da se stradanje Roma u NDH preuveličava, posebice kada se govori o njihovu stradanju u jasenovačkom logoru.¹⁶

Osvrt na povijest Roma u Bošnjacima i analiza njihova stradanja tijekom Drugoga svjetskog rata 1941. – 1945. godine

Prvi povijesni izvori bilježe prisutnost Roma na području Bošnjaka krajem XVIII. stoljeća, kada se doseljavaju "kovački Cigani".¹⁷ Sljedeći važniji događaj za povijest Roma na tom području odvijao se 1860-ih doseljavanjem Roma Bajaša s područja rumunjskih zemalja, gdje su sredinom istoga stoljeća bili oslobođeni ropstva.¹⁸ Zajedno s novopridošlim Romima oni tada čine znatan dio stanovništva Bošnjaka. Razdoblje između dva svjetska rata nije donijelo veće promjene za Rome u Bošnjacima. Dijelili su težak ekonomski i socijalno marginalni položaj sa svojim sunarodnjacima, no sada u novoj jugoslavenskoj državi.¹⁹ U tom je razdoblju Roma u Bošnjacima bilo oko 300, što je činilo nešto više od četvrtine ukupnoga broja Roma u županjskom kotaru. Većina Roma bila je pravoslavne ("grkoistočne") vjeroispovijesti, a prema podacima o dobnoj strukturi uočljivo je da je bilo nešto više Roma u odnosu na Romkinje.²⁰

Prema dostupnim arhivskim i drugim izvorima kao i relevantnoj literaturi te intervjuima s preživjelim Romima i neromima, moguće je rekonstruirati što se događalo s romskim stanovništvom u Bošnjacima u vrijeme Drugoga svjetskog rata.

¹⁴ TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 676-677.

¹⁵ BULAJIĆ, *Ustaški zločini*, 83; BIONDICH, "Persecution of Roma-Sinti", 39; GEIGER, "Ljudski gubici Hrvatske", 699-749; ČULINOVIĆ, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, 324-325; TOMASEVICH, *Rat i revolucija*, 676.

¹⁶ IVEZIĆ, *Jasenovac: brojke*, 67, 69, 70, 71; MRKOVIĆ, HORVAT, *Ogoljela laž logora Jasenovac*, 20, 39.

¹⁷ LEŠIĆ-BARTOLOV, *Priče iz Granice*, 57.

¹⁸ *Isto*. Romi Bajaši razlikovali su se od drugih Roma jer su dio vlaških Roma, govore starorumunjskim dijalektom *ljimba d' bjaš*, a danas se nazivaju Bajašima; HRVATIĆ, IVANČIĆ, "Povijesno-socijalna obilježja Roma", 257; HEFELE, "Koritari", 742-743.

¹⁹ VOJAK, *U predvečerje rata*, 61-207.

²⁰ HORVAT, *Srijem: naselja i stanovništvo*, 47-54.

Vinko Juzbašić intervjuirao je od 2003. do 2006. dio preživjelih neromskih i romskih stanovnika Bošnjaka. U svojem se istraživanju koristio metodom usmene povijesti. Treba istaknuti da je ta metoda bila prihvaćena u europskim historiografijama tek krajem XX. stoljeća, i to posebice u proučavanju stradanja manjinskih skupina u Drugom svjetskom ratu, napose Židova.²¹ Određena refleksija te metodologije bila je primjetna kod znanstvenika koji su se bavili stradanjem Roma u Drugom svjetskom ratu. Svjedočanstva Roma prikupljaju institucije koje se bave proučavanjem holokausta, primjerice Holocaust Memorial Museum, Shoah Foundation i Mémorial de la Shoah.²² Među ostalima, potrebno je spomenuti istraživanja Michelle Kelso i Anne Abakunove među preživjelim Romima u Rumunjskoj.²³ Istodobno s tim (međunarodnim) znanstvenim istraživanjima, početkom 2000-ih Paul Polansky sa svojim je istraživačkim timom prikupio i snimio 154 intervjua s preživjelim Romima na prostoru bivših jugoslavenskih država. Tako je zabilježio četiri intervjua s Romima koji su živjeli u Hrvatskoj i jedanaest intervjua s preživjelim Romima u Bosni i Hercegovini, a svi su oni govorili o svojim sjećanjima na stradanje Roma u NDH.²⁴ Nekoliko godina poslije Branimir Bunjac koristio je istu metodologiju usmene povijesti među preživjelim Romima u Međimurju da bi istražio njihovo stradanje u Drugom svjetskom ratu.²⁵ U kontekstu tih istraživanja mora se promatrati i Juzbašićevo istraživanje među preživjelim Romima i neromima u Bošnjacima.

Za potrebe ovoga rada izdvojeno je 29 intervjua Bošnjačana.²⁶ Osim tih iskaza, važna su dva iskaza preživjelih bošnjačkih Roma: Miloša Petrovića i Slavka Mutića. Petrović je 17. kolovoza 1951. dao iskaz o svojem kao i o stradanju svojih sunarodnjaka pred Kotarskim sudom u Županji u kaznenom predmetu protiv Andrije Artukovića²⁷, a Mutić je opisao svoje ratno stradanje krajem siječnja 1991. za potrebe izdavanja potvrde Crvenoga križa o zatočeništvu u njemačkom logoru.²⁸

Da bismo bolje razumjeli položaj Roma u Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, treba se vratiti u razdoblje koje mu je prethodilo. Većina intervjuiranih svjedoka istaknula je dobar suživot s romskim stanovništvom prije i tijekom Drugoga svjetskog rata. Neki su izjavili da "... oni su bili isti ljudi kao

²¹ Više o samoj metodi usmene povijesti vidi: LEČEK, "Usmena povijest", 149-154; CVIJOVIĆ JAVORINA, "Oralna historija", 439-450.

²² ABOUT, ABAKUNOVA, *The genocide and persecution*, 9.

²³ KELSO, "Hidden History", 44-61; ABAKUNOVA, "The Holocaust and the Destruction", 21-52.

²⁴ POLANSKY, *One blood, one flame*, 3-5.

²⁵ BUNJAC, "Svjedočanstva Roma", 335-360.

²⁶ Iskazi preživjelih Roma i neroma nalaze se u Prilogu 1 ovoga rada.

²⁷ Ovaj je iskaz Milan Bulajić 1988. dijelom objavio u drugom svesku knjige *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*; BULAJIĆ, *Ustaški zločini*, 108-111.

²⁸ Privatni arhiv Vinka Juzbašića, Pismo Slavka Mutića.

i mi, samo ih je odjeća razlikovala...²⁹ ili "... bili su to obični ljudi koji su se lijepo slagali s nama...".³⁰

Unatoč tome, postojala je među stanovnicima Bošnjaka određena socijalna odvojenost neromskoga i romskoga stanovništva. Tako dio sugovornika iznosi da nije bilo izravne rodbinske povezanosti jer "... *ženili su se između sebe...*"³¹, ili su neki primijetili da "... nije mi poznato da su se voljeli netko između nas i Cigana..."³², ili su istaknuli da "... naši se ljudi nisu s njima ni ženili, ni udavali..."³³

Razlog takva odnosa i manjka interakcije s Romima bile su vjerojatno predrasude i stereotipan pogled na Rome, što je vidljivo u svjedočenju gdje se iznosi: "... kada sam bila mala bojala sam ih se. Zato se nisam ni igrala s njihovom djecom..."³⁴

Loši stambeni uvjeti³⁵ i neuključenost Roma u obrazovni sustav³⁶ bilo je ono što je posebno odvajalo romske od neromskih stanovnika Bošnjaka. Romi su se bavili raznim zanimanjima na tom području: neki su bili sitni obrtnici (kovači³⁷), bavili se trgovinom (konjima³⁸, preprodaja voća³⁹), poljoprivredom⁴⁰, zabavom (tamburaši, zabavljači na svadbama⁴¹, zabavljači s medvjedima⁴²) ili drugim poslovima (npr. ispomoć u obavljanju raznih kućanskih poslova⁴³, ugljarenje⁴⁴, nadriliječništvo⁴⁵). Iz toga se može ustanoviti netočnost tadašnjih (i dijelom sadašnjih) predrasuda prema Romima kao lijenim i asocijalnim osobama.⁴⁶

²⁹ Svjedočenje Roze Juzbašić-Marjančeve.

³⁰ Svjedočenje Ivana Plavšića-Blaževa.

³¹ *Isto*.

³² Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove.

³³ Svjedočenje Franje Bertića.

³⁴ Svjedočenje Marije Babogredac-Babogredčeve.

³⁵ Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove.

³⁶ *Isto*; Svjedočenje Franje Bertića.

³⁷ Svjedočenje Ivana Plavšića-Blaževa; Svjedočenje Ivana Maršića-Đurića; Školska spomenica.

³⁸ Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove; Svjedočenje Ivana Maršića-Čele; Svjedočenje Ivana Hrenovca.

³⁹ Svjedočenje Ivana Plavšića-Blaževa.

⁴⁰ Svjedočenje Petra Balentovića-Miškova.

⁴¹ Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove.

⁴² Svjedočenje Lize Lukić-Kermać.

⁴³ Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove; Svjedočenje Ivana Maršića-Čele; Svjedočenje Josipa Lukića-Lukšića; Svjedočenje Elizabete Domaćinović-Vidine; Svjedočenje Petra Balentovića-Miškova; Svjedočenje Ivana Lenića-Ivanova; Svjedočenje Kate Lešić-Bartolove; Svjedočenje Josipa Maslaja; Svjedočenje Marije Džinić; Svjedočenje Petra Babogredca-Babogredčeva; Svjedočenje Petra Šokčevića-Zubanova; Svjedočenje Tome Domaćinovića-Rokina.

⁴⁴ Svjedočenje Ivana Plavšića-Blaževa; Svjedočenje Ane Šumanovac-Fajkine; Svjedočenje Ivana Hrenovca; Svjedočenje Ivana Maršića-Đurića; Školska spomenica.

⁴⁵ Svjedočenje Marije Marijanović.

⁴⁶ VOJAK, *U predvečerje rata*, 100-119.

Neki Romi iz Bošnjaka, poput Miloša Petrovića i Slavka Mutića, bili su kao vojnici poražene vojske Kraljevine Jugoslavije zarobljeni početkom Drugoga svjetskog rata i deportirani u njemačke i talijanske logore, gdje su obavljali razne prisilne radove.⁴⁷ Oni su bili prve romske žrtve toga rata. No pripreme za sustavni progon Roma u Bošnjacima započele su u ljeto 1941. odredbom MUP-a NDH o popisivanju Roma. O tome je svjedočila Marija Džinić, koja je jedina spomenula kako su bošnjačke općinske vlasti provele naredbu o popisivanju tamošnjih Roma. Ukratko treba podsjetiti da je MUP NDH početkom srpnja 1941. izdao tu naredbu radi ustanovljivanja pravoga demografskog stanja romskoga stanovništva u novoj državi, jer popis stanovništva iz 1941. nikada nije proveden.⁴⁸ Nakon toga popisa Roma ustaške su vlasti u Bošnjacima, kao i u većini NDH, odgodile “konačno rješavanje” onoga što se u tadašnjim novinama često nazivalo “ciganskim pitanjem”.⁴⁹ Tako su Romi iz Bošnjaka deportirani u svibnju 1942. u sklopu šire odredbe ustaških vlasti o deportiranju svih Roma iz NDH u jasenovački koncentracijski logor.⁵⁰ Mons. Marijan Galović, tadašnji bošnjački župnik, opisao je u Župnoj spomenici deportaciju Roma: “... dne 2. svibnja 1942. odpremljeni su svi cigani iz Bošnjaka. U noći su ih kupili i dozvolili da ponesu što mogu prtljage i sabirali se do jutra u dvorištu Hrvatskog doma...”⁵¹

Iz ovoga zapisa vidljivo je da su bošnjački Romi otpremljeni 2. svibnja 1942. najprije u susjednu Županju, a potom u Vinkovce i Jasenovac. Sličan datum deportacije Roma spominje se u bošnjačkoj Školskoj spomenici za školsku godinu 1940./1941., a zapisao ga je mjesni učitelj Vjekoslav Frajt (Frait) krajem prosinca 1946. godine. Naime, izvorna spomenica bila je uništena i tek naknadno nadomještena: “... 4. V. 1941. odvedeno je oko 300 bošnjačkih Cigana – Rumunja (koritara i kovača) u logor Jasenovac, gdje su i pogubljeni...”⁵²

Frajt ovdje spominje da su bošnjački Romi otjerani u logor Jasenovac 4. svibnja 1941. godine. No, za te zapise upitan je datum deportacije. Naime, Kotarska oblast u Županji uputila je 5. lipnja 1942. Župskoj redarstvenoj oblasti Broda na Savi dopis u kojem stoji: “... sa područja ovog kotara pokupljeni su svi cigani, te su kratkim putem prepraćeni Zapovjedniku Sabirnih logora u Jasenovcu...”⁵³

Prema tom dokumentu, a imajući na umu naredbu o deportiranju Roma od 19. svibnja 1942., logično je pretpostaviti da su bošnjački Romi deportirani krajem svibnja ili početkom lipnja 1942. godine. Tome u prilog ide i dokument “Kontrolni iskaz”, u čijem podnaslovu stoji da je on nastao “prilikom

⁴⁷ HR-HDA-421-JT SRH, kut. 128, br. 64, Svjedočanstvo Miloša Petrovića, Bošnjaci; Svjedočenje Ivke Mutić; Privatni arhiv Vinka Juzbašića, Pismo Slavka Mutića.

⁴⁸ Svjedočenje Marije Džinić.

⁴⁹ VOJAK, “Stradanje Roma”, 31, 35.

⁵⁰ *Isto*, 33-34.

⁵¹ Župna spomenica.

⁵² Školska spomenica.

⁵³ MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. I, 299-300.

nenadanog pregleda sveukupnog obćinskog poslovanja i *škontracije* obćinske blagajne u Bošnjacima dne 1. i 2. listopada 1942. a temeljem naloga Kotarske oblasti u Županji broj 3083 od 1. V. 1942.” U prvom odjeljku dokumenta nalazi se poglavlje “Pućanstvo i vjera”, unutar kojega piše: “...poćetkom mjeseca lipnja o. g. pokupljeno je 419 cigana i odpremljeno u sabirne logore...”⁵⁴

Autor toga dokumenta je ųupanjski kotarski predstojnik Mirko Gojsilović i iz njega se moųe išćitati da je u logor Jasenovac poćetkom lipnja 1942. deportirano 419 Roma, a spominje se da se popis obavljao 1941., ųto nije toćno budući da se ovaj broj stanovnika odnosi na sluųbeni popis iz 1931. godine.

O samoj deportaciji Roma govorili su intervjuirani neromi i Romi, koji su većinom osobno svjedoćili tim događajima. Potrebno je istaknuti da se nitko od navedenih sugovornika ne sjeća toćna datuma deportacije. Najbliųi tomu je Josip Maslaj, koji je tada bio pisarski vjeųbenik u uredu bošnjaćkih općinskih vlasti. On je izjavio da se deportacija dogodila nakon travnja 1942., a zapoćela je primitkom naredbe od ųupanjskih kotarskih vlasti, nakon ćega su bili obavijeųteni i sami bošnjaćki Romi.⁵⁵ Uoći deportacije neki su se Romi bojali da će biti ubijeni i tada su tijekom deportacije govorili da *će ih* “baci-ti” ili “spaliti” u “velikim pećima”.⁵⁶ Neki od njih koji su bili rimokatolićke vjeroispovijesti neuspješno su se pokuųali spasiti dobivanjem “svjedodųbe” od ųupnih vlasti da su rimokatolici.⁵⁷ Pripreme za deportaciju obavljene su dan prije, kada je dio stanovnika Bošnjaka “opkolio” romske kuće i sprećavao mogući bijeg Roma do poćetka same deportacije.⁵⁸ Iz toga je primjetno sudjelovanje dijela stanovnika Bošnjaka u deportaciji Roma. Prema dostupnim iskazima svjedoka, deportacija je zapoćela kasno navećer ili vjerojatno rano ujutro.⁵⁹ Romima su dopustili da ponesu osobne stvari, nakon ćega su ih sve sabrali u dvoriųtu Hrvatskoga doma.⁶⁰ Ustaųke su se vlasti i tom prilikom posluųile varkom: obećale su Romima da će biti deportirani u Rumunjsku, ćime su ih nastojale umiriti i sprijećiti njihov otpor deportaciji.⁶¹ Kolona Roma od dvadesetak konjskih koćija bila je zatim sprovedena kroz mjesto do tamoųnje ųeljeųnićke postaje⁶², odakle su oko 10 sati bili pjeųke dovedeni na ųupanjski ųeljeųnićki kolodvor. Prenoćili su u nekoj “staroj tvornici”, jer nije bilo dovoljno vagona da ih se odmah otpremi, te su sutradan vlakom prevezeni u Vinkovce, a zatim u jasenovaćki logor.⁶³ Većina svjedoka isticala je da su Romi

⁵⁴ JUZBAųIĆ, *Bošnjaćani u Drugom svjetskom ratu*, 25.

⁵⁵ Svjedoćenje Josipa Maslaja.

⁵⁶ Svjedoćenje Marije Jelić; Svjedoćenje Ane ųumanovac-Fajkine.

⁵⁷ ųupna spomenica.

⁵⁸ Svjedoćenje Ane Vinković-Marćićeve.

⁵⁹ Svjedoćenje Elizabete Lenić-Ivanove.

⁶⁰ ųupna spomenica.

⁶¹ Svjedoćenje Ivana Marųića-Ćele; ųupna spomenica.

⁶² Svjedoćenje Josipa Maslaja.

⁶³ ųupna spomenica; Svjedoćenje Elizabete Domaćinović-Vidine; Svjedoćenje Franje Bertića; Svjedoćenje Petra Balentovića-Miųkova; Svjedoćenje Ivana Hrenovca; Svjedoćenje Ivana Marųića-Đurića.

mirno i bez otpora deportirani u logore.⁶⁴ Ipak je jedan Rom iz Bošnjaka uspio pobjeći tijekom deportacije.⁶⁵ Veliki dio neroma javno je tijekom deportacije iskazivao znakove žaljenja prema Romima, ali i nemoći da im se pomogne.⁶⁶ Štoviše, neki Romi ostavljali su dio svojih stvari kod neroma da ih na taj način pokušaju sačuvati do povratka.⁶⁷ Neki su se svjedoci prisjetili da se tada pjevala pjesma: "... ciganska je tuga pregolema, niko ne zna šta se Cigi sprema. Ili logor ili šuma pusta, ostala je ciganija pusta..."⁶⁸

Sve to pokazuje primjetnu povezanost neromskoga s romskim stanovništvom na tom području.⁶⁹ U samoj deportaciji sudjelovali su bošnjački ustaše⁷⁰ zajedno sa županjskim ustašama⁷¹, a dio svjedoka izjavljuje da u deportaciji nisu prepoznali svoje sumještane.⁷² Napuštenu romsku imovinu preuzele su ustaške vlasti, koje su ju dijelom dale izbjeglicama (iz Hercegovine) ili prodale na javnim dražbama.⁷³ O tome su izvjestile županjsku kotarsku vlast 5. lipnja 1942. godine:

"... tamo gdje su cigani živjeli raštrkano pokupljene su sve njihove stvari, te smještene u nekoliko kuća. Ciganski konji sa ormom i kolima do daljnje odredbe dani su na čuvanje i upotrebu siromašnim ljudima. Tamo gdje je zatečeno peradi i svinja, to je sve prodavano na javnoj dražbi, a novac je stavljen u polog dotične općinske blagajne. Glede vrtova i drugih zasijanih površina očekuje se odredba, a u koliko ista ne stigne, sve će zasijane površine biti stavljene na raspoložbu izbjeglicama. U slučaju potrebe stavit će se izbjeglicama na raspolaganje i ispražnjene ciganske kuće..."⁷⁴

Intervjuirani svjedoci istaknuli su da je većina Roma iz Bošnjaka ubijena u ratu, a preživio ih je tek manji dio.⁷⁵ Preživjeli su jer su se skrivali u banatskim ritovima⁷⁶, a dio Roma skrivao se u banatskom mjestu Ovča kod Pančeva.⁷⁷ Spasio se i dio Roma koji su bili na prisilnom radu u Njemačkoj.⁷⁸ Osim toga, dio je bošnjačkih Roma sudjelovao u NOP-u.⁷⁹

⁶⁴ Svjedočenje Josipa Maslaja; Svjedočenje Marije Jelić; Svjedočenje Ivana Lenića-Ivanova; Svjedočenje Marije Marijanović; Svjedočenje Petra Šokčevića-Zubanova.

⁶⁵ MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. I, 299-300.

⁶⁶ Svjedočenje Elizabete Lenić-Ivanove.

⁶⁷ *Isto*; Svjedočenje Marije Džinić; Svjedočenje Tome Domaćinovića-Rokina.

⁶⁸ Svjedočenje Marije Lešić-Pranjekove.

⁶⁹ Svjedočenje Roze Juzbašić-Marjančeve.

⁷⁰ Svjedočenje Josipa Maslaja; Svjedočenje Stjepana Jelića-Ćurca.

⁷¹ Svjedočenje Josipa Lukića-Lukšića.

⁷² Svjedočenje Ivana Plavšića-Blaževa; Svjedočenje Franje Bertića.

⁷³ Svjedočenje Marije Jelić; Svjedočenje Marije Marijanović; Župna spomenica.

⁷⁴ MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. I, 299-300.

⁷⁵ Svjedočenje Petra Balentovića-Miškova; Svjedočenje Marije Džinić.

⁷⁶ Svjedočenje Lize Lukić-Kermač.

⁷⁷ Svjedočenje Ljubice Radosavljević.

⁷⁸ Svjedočenje Milana Radosavljevića; Svjedočenje Ivke Mutić.

⁷⁹ Svjedočenje Ljubice Radosavljević.

Prema dostupnim podacima, dio Roma ostao je u Bošnjacima i nakon njihove kasnoproljetne deportacije. O tome nam govori dopis Ureda za kolonizaciju iz Osijeka od 9. kolovoza 1943. kojim se traži od Zavoda za kolonizaciju iz Zagreba da dostavi "uredovnu potvrdu" za iseljene Rome: Milenku Radosavljević, Rajku Radosavljević, Tanasija Radosavljević i Gabru Radosavljević, i to "u svrhu iz vlastitog postupka za nepokretnu imovinu izseljenih".⁸⁰ U drugom dokumentu istoga predmeta od 4. prosinca 1943. Kotarska oblast u Županji piše Uredu za kolonizaciju u Osijeku da do tada nisu mogli poslati potvrdu za iseljenje jer je spis bio "zametnut" kod općinskih vlasti u Bošnjacima uslijed paljenja njihove arhive od "odmetnika".⁸¹

Pod "odmetnicima" se ovdje misli na pripadnike NOP-a koji su krajem kolovoza 1943. nakratko ušli u Bošnjake i zapalili općinsku arhivu. Iz oba dokumenta proizlazi da nisu svi bošnjački Romi odvedeni ili iseljeni iz Bošnjaka 1942. odnosno do kraja 1943. godine. Nažalost, danas nije moguće ustanoviti jesu li spomenuti Radosavljevići preživjeli rat.

O broju ubijenih bošnjačkih Roma u Drugom svjetskom ratu

Svako znanstveno istraživanje numeričkoga stradanja Roma u NDH često se susreće s problemom određivanja točna broja stradalih. Razlog je ponajprije izostanak sačuvanih relevantnih arhivskih dokumenata, što se posebice odnosi na dokumente ustaške provenijencije. Ustaške su vlasti u nekim slučajevima poimence popisivale Rome prilikom deportacije u jasenovački koncentracijski logor, što pokazuju primjeri iz Zemuna, Slavenskoga Broda, Zagreba i dr.⁸² No tako nije bilo u slučaju bošnjačkih Roma, nego su oni pretvoreni u broj vagona kojima su ih iz Vinkovaca deportirali u Jasenovac. K tome nisu sačuvani popisi romskih zatočenika u jasenovačkom logoru, što dodatno otežava određivanje točna broja ubijenih Roma.⁸³ Manjak relevantnih dokumenata hrvatske socijalističke vlasti nastojale su nakon završetka rata nadoknaditi popisivanjem žrtava rata, među kojima i Roma. U tom je kontekstu važnu ulogu imala Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske kao dio republičkih komisija socijalističke Jugoslavije.⁸⁴ Ne želeći dublje ulaziti u polemiku o metodološkim i drugim problemima (nedostacima) u popisivanju žrtava, treba se osvrnuti na takvu praksu pri utvrđivanju broja ubijenih bošnjačkih Roma.

Pet godina nakon završetka rata jugoslavenske su vlasti odlučile popisati stradalnike Drugoga svjetskog rata i poraća. Takav se popis proveo u Bošnjacima, gdje je tamošnji Mjesni narodni odbor popisao ukupno 284 stradal-

⁸⁰ JUZBAŠIĆ, *Bošnjačani u Drugom svjetskom ratu*, 83.

⁸¹ *Isto*.

⁸² VOJAK, "Stradanje Roma", 36-38.

⁸³ *Isto*, 55-57.

⁸⁴ GRAHEK RAVANČIĆ, "Ustrojavanje organa", 149-172; GRAHEK RAVANČIĆ, *Narod će im suditi*.

nika iz Bošnjaka, ali nije popisao bošnjačke Hrvate poginule u hrvatskim i njemačkim postrojbama te civilno stanovništvo koje su u ratu i poraću ubile jugoslavenske vlasti. Od 284 ubijenih Bošnjaka čak su se 253 osobe odnosile na Rome, koji su svi bili upisani kao Srbi. Za svaku žrtvu postoji tiskani upitnik ispunjen rukom ili pisačim strojem, a oni se nalaze u Zavičajnome muzeju "Stjepan Gruber" u Županji. Upitnici su se popunjavali u Bošnjacima i Osijeku krajem siječnja i početkom veljače 1950. godine.⁸⁵

Istodobno s tim popisom podatke o stradalim bošnjačkim Romima prikupljala su dva tamošnja preživjela Roma. Ivka Mutić istaknula je u intervjuu da je njezin suprug Slavko bio jedan od bošnjačkih Roma koji je preživio rat, a po povratku je "... pravio popis pobijenih Cigana i da su mu za to obećali platiti. Novce nikada nije dobio i tada je te popise spalio..."⁸⁶

Miloš Petrović, preživjeli bošnjački Rom, u svojem je iskazu iz 1951. rekao da je on "nakon oslobođenja" (kraja rata) sam prikupljao podatke o stradalim Romima i u tom ih je iskazu poimenično pobrojio.⁸⁷ On je 1951. kao svjedok u sudskom postupku protiv Andrije Artukovića poimence nabrojio 436 žrtava, i to prema prezimenima, gdje (najčešće) uz ime i ime roditelja piše i dob stradalnika, razlikujući "pleme Radosavljevićih" (332 stradalih) i vlastitu obitelj (5 stradalih) od stradalih sumješтана iz "ciganskog plemena Nikolić" (50 stradalih), "ciganskog plemena Pavlović" (28 stradalih), "ciganskog plemena Paškuljević" (9 stradalih), "ciganskog plemena Mutić" (7 stradalih) i "ciganskog plemena Jovanović" (5 stradalih).⁸⁸ Nadalje, zanimljiv je Petrovićev iskaz o razlikovanju "rumunjskih Vlaha porodice Radosavljević" od ostalih Roma, a ono je posebno vidljivo jer Radosavljevići ne govore romskim jezikom i nemaju "cigansko porijeklo". U ovom slučaju zasigurno se porodica Radosavljević može povezati s romskom skupinom Bajaša, koji su se od ostalih romskih skupina razlikovali upravo govorenjem ne romskoga nego starorumunjskoga jezika *ljimba d 'bjaš*.⁸⁹ Ti su podaci iznimno zanimljivi jer pokazuju određeni interes među samim Romima o sudbini njihovih sunarodnjaka.

Kasniji povjesničari i publicisti iznosili su različite brojeve za ubijene Rome u Bošnjacima. Stjepan Kokanović donosi 1985. da je u Bošnjacima ukupno bilo 430 *žrtava fašističkoga terora, od toga 419 Roma*.⁹⁰ Dvije godine poslije Antun Miletić poimenično je popisao 87 bošnjačkih Roma stradalnika u logoru Jasenovac – Stara Gradiška.⁹¹ Bošnjački katolički župnik Antun Bačić napravio je 1989./1990. popis žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća, u kojem je od 72 stradalnika zabilježio 19 Roma. Popis je nastao na osnovi župne

⁸⁵ Zavičajni muzej "Stjepan Gruber", Dokumentacija: Upitnici Mjesnog narodnog odbora Bošnjaci, 1950.; JUZBAŠIĆ, "Ratni stradalnici", 95-103.

⁸⁶ Svjedočenje Ivke Mutić.

⁸⁷ HR-HDA-421-JT SRH, kut. 128, br. 64, Svjedočanstvo Miloša Petrovića, Bošnjaci.

⁸⁸ HR-HDA-421-JT SRH, kut. 128, br. 64; Bulajić, *Ustaški zločini*, 108-111.

⁸⁹ HR-HDA-421-JT SRH, kut. 128, br. 64.

⁹⁰ KOKANOVIĆ, *Radnički i narodnooslobodilački pokret*, 226.

⁹¹ MILETIĆ, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knj. III, 618-661.

spomenice i matičnih knjiga te razgovora s nekim tada živim svjedocima i rodbinom stradalnika.⁹²

U *Spisku žrtava rata 1941-1945. Ustaški logor Jasenovac* iz 1992., koji je dao izraditi Savezni zavod za statistiku u Beogradu, nalazi se ukupno 357 žrtava iz Bošnjaka, no pritom je za samo četiri osobe upisana narodnost (dvije Srkinje i dvije Hrvatice).⁹³ U istraživanjima Vinka Juzbašića iz 1996. prikupljeno je 237 imena žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća iz Bošnjaka. Istraživanja su poslije proširena prema matičnim knjigama rođenih i umrlih katolika te sjećanjima preživjelih, a od Roma ih je ondje popisano samo 24.⁹⁴ Istraživanje je poslije prošireno za potrebe državne Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, kada su prikupljeni podaci o 245 ratnih stradalnika iz Bošnjaka, od kojih 30 Roma.⁹⁵ Nadalje, Narcisa Lengel-Krizman u svojoj knjizi iz 2003. o stradanju Roma u jasenovačkom logoru objavila je poimenične popise romskih žrtava iz Bošnjaka. Tako je popisala ukupno 566 Roma. Od toga je razlikovala popis "rumunjskih Vlaha odvedenih u Jasenovac i ubijenih kao Romi", gdje je popisala 419 pripadnika porodice Radosavljević. Ostala imena i prezimena stradalih odnose se na 147 pripadnika romskih porodica Jovanović, Mutić, Nikolić, Paškuljević, Pavlović i Petrović.⁹⁶ Slijedilo je istraživanje rimokatoličkoga svećenika Petra Šokčevića, koji je tijekom 2007. pobrojio sve Bošnjačane upisane u pravoslavnim maticama parohija Vinkovci i Rajevo Selo.⁹⁷ On je usporedio stradalnike iz pravoslavnih matica s popisima objavljenim u knjigama *Jasenovac: žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije* i *Genocid nad Romima – Jasenovac 1942*. Uspoređujući svaku upisanu osobu u spomenutim knjigama i maticama, uočio je vrlo velike razlike u broju stradalnika, odnosno njihovo uvećanje. Jasenovačkih žrtava u knjizi *Jasenovac: žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije* po popisu ima 357, a pritom je zaključio da 371 Rom nije Bošnjačanin, nego su bili pogrešno pripisani njima. Tako je u jasenovačkom logoru stradalo oko 180 bošnjačkih Roma, a njih oko 385 nije bilo iz Bošnjaka.⁹⁸ Na internetskim stranicama Javne ustanove Spomen područja Jasenovac krajem kolovoza 2017. bilo je ukupno zabilježeno 459 romskih žrtava u logoru Jasenovac s mjestom rođenja u Bošnjacima (234 Roma i 225 Romkinja). Tako su zabilježeni Romi s porodičnim prezimenima Balinović (jedan Rom), Jovanović (7 Roma), Mitrović (3 Roma), Nikolić (78 Roma), Paškuljević (14 Roma), Pavlović (34 Roma), Petrović (15 Roma), Radosavljević (293 Roma), Stefanović (14 Roma).⁹⁹

⁹² Župni ured Bošnjaci, Popis žrtava.

⁹³ *Jasenovac: žrtve rata*, 1156-1160.

⁹⁴ Privatni arhiv Vinka Juzbašića, *Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća iz Bošnjaka*; JUZBAŠIĆ, "Prilog popisu stradalnika", 83-88.

⁹⁵ *Popis žrtava (1)*, Republika Hrvatska, 1-8.

⁹⁶ LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 136-144.

⁹⁷ Privatni arhiv Vinka Juzbašića, Istraživanje Petra Šokčevića (30. 4. 2011.; 15. 5. 2011.).

⁹⁸ *Isto*.

⁹⁹ "Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac".

Iz navedenih podataka uočljiva je određena nepodudarnost u utvrđivanju broja ubijenih Roma u Bošnjacima. Kao u slučaju drugih područja u Hrvatskoj, ni u Bošnjacima nije moguće ustanoviti točan broj ubijenih Roma. Vinko Juzbašić prvi je sustavno analizirao pitanje broja romskih žrtava u Bošnjacima, što je prikazano u tablici o broju ubijenih Roma u Bošnjacima tijekom Drugoga svjetskog rata. On je pritom nastojao analizirati objavljene izvore u literaturi te ih je usporedio s do tada nepoznatim izvorima u lokalnim arhivima. Ono što pokazuje goleme razmjere njihova stradanja jesu rezultati popisa stanovništva iz 1948., koji ne bilježe nijednoga Roma na području kotara Županja. Podsjetimo da je u posljednjem predratnom popisu iz 1931. na području toga kotara bilo zabilježeno 1287 Roma, a od toga je u Bošnjacima živjelo njih 357.¹⁰⁰

Tablica 1. Istraživanja o broju ubijenih Roma u Bošnjacima za vrijeme Drugoga svjetskog rata

Redni broj	Institucija/autor	Godina objavljivanja rezultata o stradanju Roma	Broj ubijenih Roma u Bošnjacima
1.	Mjesni narodni odbor Bošnjaka	1950.	253
2.	Miloš Petrović	1951.	436
3.	Stjepan Kokanović	1985.	419
4.	Antun Miletić	1987.	87
5.	Antun Bačić	1989./1990.	19
6.	Savezni zavod za statistiku u Beogradu	1992.	0
7.	Vinko Juzbašić	1997.	24
8.	Državna Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava	2000.	30
9.	Narcisa Lengel-Krizman	2003.	566
10.	Petar Šokčević	2007.	180
11.	Javna ustanova Spomen-područja Jasenovac	2015.	459

Izvori: Zavičajni muzej "Stjepan Gruber", Dokumentacija: Upitnici Mjesnog narodnog odbora Bošnjaci, 1950.; HR-HDA-421-JT SRH, kut. 128, br. 64, Svjedočanstvo Miloša Petrovića, Bošnjaci; KOKANOVIĆ, *Radnički i narodnooslobodilački pokret*, 226; MILETIĆ, *Koncentracijski logor Jasenovac*, knj. III, 618-661; Župni ured Bošnjaci, Popis žrtava; *Jasenovac: žrtve rata*, 1156-1160; Privatni arhiv Vinka Juzbašića, *Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća iz Bošnjaka*; *Popis žrtava (I)*, Republika Hrvatska, 1-8; LENGEL-KRIZMAN, *Genocid nad Romima*, 136-144; Privatni arhiv Vinka Juzbašića, Istraživanje Petra Šokčevića (30. 4. 2011.; 15. 5. 2011.); "Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac"; JUZBAŠIĆ, "Prilog popisu stradalnika", 83-88; JUZBAŠIĆ, *Bošnjačani u Drugom svjetskom ratu*.

¹⁰⁰ Zavičajni muzej "Stjepan Gruber", Dokumentacija: Upitnici Mjesnog narodnog odbora Bošnjaci, 1950.

Prvo što je uočljivo u analizi broja ubijenih Roma u Bošnjacima jest da nema podudarnosti među jedanaest navedenih podataka. Postoji raspon od nijednoga ubijenog Roma do njih čak 566, što ostavlja dosta prostora za brojna pitanja kako je došlo do takve disproporcije u utvrđivanju broja ubijenih Roma. Jednostavan odgovor bio bi manjkavost u metodologiji prikupljanja podataka, koja se većinom temeljila na sjećanjima, što je nedovoljno pouzdan izvor za razliku od bilježenja žrtava prema relevantnoj dokumentaciji (npr. popisi ubijenih). Istodobno ne treba smetnuti s uma etničku mimikriju ili, drukčije rečeno, vjerojatno je dio preživjelih Roma imao određeni strah od izjašnjavanja o svojem etničkom identitetu, pa su se izjašnjavali kao pripadnici većinskoga stanovništva na određenom području. O tome najbolje govori prvi popis romskih žrtava koji je 1950. izradio Mjesni narodni odbor Bošnjaka, u kojem su se od 284 popisanih ubijenih Bošnjaka čak 253 osobe odnosile na Rome, a svi su bili upisani kao Srbi.¹⁰¹

O razmjerima stradanja Roma dovoljno je istaknuti da u prvom poslijeratnom popisu stanovnika iz 1948. nije zabilježen nijedan Rom na području kotara Županja.¹⁰² Iako je iz ovoga rada poznato da se najmanje dvoje Roma vratilo u Bošnjake, uočljivo je da se oni nisu izjasnili kao Romi, što upućuje na etničku mimikriju. Početkom 2004. u Bošnjacima je bilo tek nekoliko obitelji čija prezimena upućuju na romsko podrijetlo (Radosavljević i Petrović), a prijavljenih odraslih osoba s tim prezimenima bilo je 24. U posljednjem popisu stanovništva iz 2011. sedam se osoba u Općini Bošnjaci izjasnilo kao Romi.¹⁰³

Zaključak

Romsko stanovništvo danas čini jednu od najstarijih manjinskih skupina u Hrvatskoj, a njegovu povijest obilježila su razdoblja represivne asimilacije i određene integracije u hrvatsko društvo. Razdoblje Drugoga svjetskog rata bilo je obilježeno upravo politikom represivne asimilacije ustaških vlasti u NDH, što je umalo dovelo do njihova potpunoga demografskog uništenja. U radu je analizirano stradanje Roma u srijemskom mjestu Bošnjaci tijekom Drugoga svjetskog rata i način na koji su ustaške vlasti nastojale riješiti ono što se nazivalo "ciganskim pitanjem". Istraživanje je istaknulo da je romsko stanovništvo činilo sastavni dio predratne bošnjačke ruralne sredine i njezine društveno-gospodarske zajednice, i to baveći se brojnim obrtima, trgovinom, poljoprivredom i drugim poslovima. Osnivanje NDH i provođenje ustaške rasne politike ostavilo je "trag" i u tom mjestu. Tako je početkom lipnja 1942., u sklopu odredbe o deportaciji svih Roma u jasenovački koncentracijski logor, deportirano najmanje nekoliko stotina bošnjačkih Roma, i to najprije pješke

¹⁰¹ *Isto.*

¹⁰² *Konačni rezultati popisa stanovništva*, 393.

¹⁰³ Ured državne uprave u Vukovarsko-srijemskoj županiji, Služba za opću upravu – Ispostava Županja, Lista osoba za naselje Bošnjaci, 22. 1. 2004.; "Popis stanovništva, kućanstava i stanova", 46.

u kolonama do Županje, a onda vlakom do Vinkovaca, odakle su zajedno s drugim srijemskim Romima deportirani u jasenovački logor i ubijeni. Preživjela su tek dvojica Roma koje su kao vojnike Kraljevine Jugoslavije zarobile njemačke vojne vlasti i upućeni su na prisilni rad u njemačke i talijanske logore. Numerički opseg stradanja bošnjačkih Roma ni danas nije potpuno istražen premda postoji jedanaest poznatih istraživačkih pokušaja. Ono što je poznato jest da se u prvom poslijeratnom popisu stanovništva (1948.) nitko nije izjasnio kao "Ciganin" (Rom) u Bošnjacima kao ni u cijelom županjskom kotaru. Gotovo cijela predratna romska zajednica, u kojoj je bilo najmanje nekoliko stotina Roma, bila je uništena kao posljedica ustaške rasističke politike. Danas se u tom mjestu pri posljednjem popisu stanovništva tek sedam osoba izjasnilo da su Romi.

Prilog: Svjedočanstva o sudbini Roma iz Bošnjaka u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske¹⁰⁴

Liza Lukić-Kermać (rođ. 1918., Vinković-Perišina) iz Bošnjačkoga kraja (Ulica Vladimira Nazora):

"... godine 1935. udala sam se za Marka Lukića na Klisu. Živjeli smo dosta skromno, uglavnom od nadnice. Naša je kuća bila blizu Čiganskoga kraja, tako da sam poznavala mnoge Cigane. Bili su to obični ljudi; neki bogatiji, neki siromašniji. Nisam išla njihovim kućama niti su oni dolazili mojoj. Pamtim npr. nekog djeda Gigu i njegovu suprugu Jelu. Ne sjećam se jesu li imali djece. Sjećam se i nekog Marka i njegova brata koje su zvali Medvjedovi. Oni su kod kuće imali medvjede s kojima su obilazili sela i tako se prehranjivali. Cigani koritari su bili pravoslavci, dolazio im je njihov pop, a sjećam se kada su na neke njihove blagdane nosili hranu na grobove svojih pokojnika. Grobovi su im bili na našem groblju sv. Marka. Ne sjećam se kada su odvedeni i ne znam zašto, kad su to bili obični ljudi koji nikom nisu ništa skrivili. Znam da ih je nekoliko iz obitelji Radosavljević preživjelo rat jer su živjeli u nekim banatskim ritovima..."

Roza Juzbašić-Marjančeva (rođ. 1920., Bertić) iz Pogana (dio Ulice Josipa Jurja Strossmayera):

"... slabo sam poznavala naše Cigane jer sam bila iz Buča, a kasnije sam se udala u Pogan. U tim ulicama nije bilo Cigana. Iz viđenja sam poznavala tek neke iz Kovački Cigana. Oni su bili isti ljudi kao i mi, samo ih je odjeća razlikovala jer su njihove žene nosile šarenu odjeću, jarkih boja. Sjećam se njihova sprovođenja kroz Pogan. Ja sam taj njihov plač i jad gledala iza prozorskih zavjesa. Nismo im mogli pomoći..."

¹⁰⁴ Sva navedena svjedočanstva nalaze se kod Vinka Juzbašića.

Elizabeta Lenić-Ivanova (rođ. 1923., Lenić-Antunova) iz Bošnjačkoga kraja:

“... ja sam tada bila cura i živjela sam u Lenić-Antunovoj kući u Bošnjačkomu kraju. Nekoliko dana prije nego su odvedeni, Cigani su nam govorili da su čuli da će uskoro biti otjerani. Jako su se bojali kad su nam to govorili. I danas se sjećam kad su to jutro odvođeni Cigani i da su svi bili u kolima i stvorili kolonu u Bošnjačkom kraju. Svi su oni plakali i vikali ili se pozdravljali s nama. Bilo je i onih koji su nešto svojih stvari ostavljali po našim kućama, računajući da će im to oni sačuvati kad se vrate. Nama je bilo žao naših Cigana jer smo živjeli s njima. Tko je zapovjedio njihovo odvođenje i odakle je došla ta naredba, to ne znam...”

Ivan Plavšić-Blažev (rođ. 1923.) iz Kovački Cigana ili Brdeljka (dio Ulice braće Radića):

“... u Kovački Cigana bilo je otprilike dvadeset ciganskih kuća. Ti su Cigani uglavnom bili sirotinja i svaka je kuća imala po četvero-petero djece. Bavili su se kovačkim zanatom, zapravo izradom burgija, nekakvih vjetrenjača, preprodajom voća ili pravljenjem uglja. Bilo ih je i tamburaša. Tako pamtim Lazine bandu. Kako sam ja živio u istoj ulici i nedaleko njih, mnoge sam i poznao, a s nekim sam išao i u školu. Bili su to obični ljudi koji su se lijepo slagali s nama. Kod nekih su i radili, ali nisu voljeli biti sluge. Iza njihovih kuća bila je crkvena zemlja i koliko znam nikada tamo ništa nije bilo ukradeno, ali ni po našem susjedstvu. Govorili su ciganskim jezikom. Bilo je i kod nas ljudi koji su znali govoriti tim jezikom. Tako je moj otac Adam govorio s njima ciganski. Kovački Cigani su govorili drugačije od Cigana-koritara, a ženili su se između sebe i uglavnom bili pravoslavci. Sjećam se da je k njima dolazio i pravoslavni pop iz Vinkovaca. Ti su se Cigani sahranjivali na groblju sv. Križa u Markovcu. Od prezimena pamtim: Nikoliće, Paškuljeviće, Pavloviće i Mutiće. Od njih je preživio samo Slavko Mutić kojeg smo zvali Slavko Ciganin. Kad su ih odvodili i ja sam to gledao. Biciklom sam išao u Županju, ali im nisam mogao pristupiti jer mi nisu dali stražari. Nikoga od ti stražara nisam poznao pa mislim da to nisu bili Bošnjačani...”

Marija Lešić-Pranjкова (rođ. 1925., Lešić-Bartolova) iz Duge struke (dio Ulice Josipa Jurja Strossmayera):

“... Kad su odvedeni bošnjački Cigani živjela sam u Markovcu. Pamtila sam uglavnom Kovačke Cigane, a neki od njih su dolazili k nama. U sjećanju su mi ostale baba Anka i baba Kata koju smo mi zvali Smrzotina. Baka Anka je kod nas dolazila pomagati u pranju rublja. Pamtim i didu Stevu koji je pravio burgije i didu Peru koji je bio gotovo slijep i još nekoliko drugih. Neke Ciganke su pravile čipku, a njihovi muškarci su osim kovačkoga zanata i izrade raznih metalnih pomagala, bavili se i trgovinom konja. Neki su od njih bili i svirači u svatovima. I danas je ostalo sjećanje na poznatu Lazine bandu. Svi Cigani nisu bili crni u licu, bili su pravoslavci, ali im to nije ništa značilo. Imali su puno djece koja nisu išla u školu. Nije mi poznato da su se voljeli netko između nas i Cigana. Ipak kao djeca, igrali smo se zajedno. Od Kovačkih Cigana je

preživio samo Slavko Mutić koji je bio u njemačkom zarobljeništvu. Kućice su im bile male i neugledne, a u dvorištu ih je znalo biti nekoliko. Ne sjećam se dana kada su otjerani, ali se sjećam pjesme koja se tada pjevala: 'Ciganska je tuga pregolema, niko ne zna šta se Cigi sprema. Ili logor ili šuma pusta, ostala je ciganija pusta.' Znali su na sebe stavljati bazgu i tražiti da ih se polijeva pa onda za to tražili da im se plati. Tada su pjevali: 'Naša doda moli Boga, da nam dade rosne kiše, rosne kiše, malo više. Na orače, na kopače i na naše suvo bašće. Oj, oj, doda moj!' Kada su to pjevali pravili su buku. To su pjevali u ljeto, onda kad je bila suša. Bili su potpuno mokri pa je od onda ostala uzrečica: 'Mokar ko doda'..."

Ivan Maršić-Ćelo (rođ. 1927.) iz Bošnjačkoga kraja:

"... u vrijeme kad su odvedeni naši Cigani, ja sam bio na Kragujni pa nisam pravi svjedok njihova odvođenja u logor Jasenovac, ali sjećam se tih priča. Slušao sam od drugih da je to bio veliki plač i žalost te da se njima govorilo da će ih otpremiti u Rumunjsku. Koliko je tada stradalo Cigana nije mi poznato. Naši su bošnjački Cigani bili uglavnom poštene ljudi. Tek su neki od njih bili bogatiji, posebno oni koji su se bavili trgovinom konja ili obrađivali zemlju, a većina njih bili su siromašni. Svaka bolja bošnjačka kuća je imala jednu Ciganku koja je povremeno pomagala u kućanskim poslovima, a za taj rad su dobivale hranu. Sjećam se da je u našoj kući znala dolaziti i pomagati neka Klara..."

Marija Jelić (rođ. 1927., Lenić-Antunova) iz Bošnjačkoga kraja:

"... kad su sproveli naše Cigane bila sam ispred svoje rodne kuće u Bošnjačkom kraju. Sa mnom su bile moja baka Roza, djed Andrija i sestra Liza. Bilo je dvadesetak ciganskih kola u kojima su bile njihove stvari. Nitko od Cigana nije ni mogao, ni pokušavao pobjeći. Putem su nas pozdravljali i plakali. Vikali su da će se javiti, ali se poslije nitko od njih nije ni vratio, ni javio. Znali su da će biti odvedeni jer se sjećam da je Draginja, Ciganka koja je dolazila kod nas povremeno raditi, govorila da će ih baciti u velike peći. Bilo ih je strah. Kad su ih odvodili nama je bilo žao jer su ti Cigani bili dobri ljudi. Bavili su se zanatima, a neki su od njih bili i bogati. Sjećam se da je neki Raco imao 12 jutara zemlje, kuću i lijepe konje. Neka njihova djeca su s nama išla u školu. Moje godište je bila Nada Nikolić koja je znala vrlo lijepo crtati. Uglavnom su bili pravoslavci, a sahranjivali su se na našem groblju na Klisi, odvojeno od nas katolika. Njihovu imovinu je onda preuzela država i davala ratnim izbjeglicama..."

Josip Lukić-Lukšić (rođ. 1927.) iz Bošnjačkoga kraja:

"... sjećam se kad su odvedeni bošnjački Cigani. O tome se govorilo nekoliko dana ranije, a nitko od njih nije bježao. Išao sam po mlijeko kod susjede France Vinković-Perišine u Čukevac. I kad sam čuo da odvođe Cigane otrčao sam na ugao Čukevca i Bošnjačkoga kraja. Cigani su išli u koloni, plakali su, a čuvali su ih naše i županjske ustaše. U koloni sam vidio Daneta Brčića, Ciganina koji je bio mojih godina i koji je sa mnom išao u školu. Pozdravljao me

je i vikao da se više nećemo vidjeti. Cigani iz Ciganskoga kraja pomagali su mnogima u kućnim poslovima. Tako znam da su kupili šljive kod moje tete Mande Jelić, a ona bi im davala hranu ili novac. Uglavnom su bili siromašni, a bilo je i nekih koji su bili bogatiji i od nekih naših kuća...”

Elizabeta Domaćinović-Vidina (rođ. 1928., Miličić-Gusakova) iz Buča (Ulica Ljudevita Gaja):

“... u našu je kuću u Crnoj Bari povremeno dolazila Marta koja je bila Ciganka iz Kovački Cigana. Ona je znala jako lijepo heklati pa je zato dolazila. Za ono što bi nam uradila mi smo joj davali hranu. Ja sam tu baka Martu, kako smo je zvali, voljela. Kada su naši Cigani bili skupljeni kod Hrvatskoga doma na Krstopuću, mama me je poslala da odem kod babe Marte i da joj odnesem maramicu kao uspomenu. Kad sam je tamo našla njoj je to bilo jako drago što se je još netko sjetio pa me je grlila, ljubila i plakala. Kad su Cigani krenuli prema Županji onda se od njihova plača i pozdrava čulo kroz cijelo mjesto. Bio je to jako tužan dan i kad se danas svega toga sjetim, dođe mi plakati...”

Ivka Mutić (rođ. 1928., Kolar) iz Kovački Cigana ili Brdeljka:

“... moja obitelj je u Bošnjake doselila 1946. godine iz Gornjeg Kraljevca. Dobili smo jednu napuštenu kuću u Kovački Cigana. Udala sam se 1949. godine za Slavka Mutića i s njim dobila kćer Jelicu (rođ. 1953.). Slavko mi je govorio o tragediji koja je zadesila njegovu obitelj u Drugomu svjetskom ratu. Djed mu se zvao Lazo Pavlović, a baka Anka. Njihova djeca su bili: Jozo, Andra, Pero, Đoko, Stevo i Pavo. Oni su bili svirači koje su zvali Lazina banda. Slavkov otac se zvao Pavo, a majka Jelena koju su svi zvali Švabica. Ona nije bila Ciganka. Kako nisu bili vjenčani, njihova djeca su nosili prezime Mutić po majci. Slavko je imao još brata Stevu i sestru Dragicu koji su stradali u Jasenovcu. On je ostao živ samo zato jer je bio u ratnom zarobljeništvu. U Bošnjake se vratio nakon završetka rata. Nitko od njegovih nije preživio taj rat. Govorio mi je da mu je iz rodbine stradalo njih 32. Nakon povratka je živio kod France i Andrije Bertić u Paganu, seljaka koji nisu imali djece, a kod kojih su nekad njegovi radili. Slavkova kuća nije bila ova gdje ja sada živim (Braće Radića 123) već nekoliko kuća dalje na sadašnjem broju 129. Kasnije se zaposlio i radio na nekoliko poslova. Dana 8. svibnja 1991. dobio je potvrdu od Crvenoga križa Jugoslavije – Savezne službe traženja u Beogradu da mu je u logoru Stalag 7 A zarobljenički broj bio 83505. Tu potvrdu ja sada čuvam kod sebe. Moj je suprug Slavko umro 1994. godine, a pokopan je na bošnjačkome groblju Našašća sv. Križa u Markovcu. Znam da je i on poslije onoga rata pravio popis pobijelih Cigana i da su mu za to obećali platiti. Novce nikada nije dobio i tada je te popise spalio. Slavko je po vjeri bio pravoslavac. Mislim da im je kućna slava bila na sv. Stevana, a u kuću je dolazio i pravoslavni pop iz Vinkovaca...”

Franjo Bertić (rođ. 1928.) iz Osijeka, nekada je živio u Buču (Ulica Ljudevita Gaja):

“... sjećam se kad su odvođeni naši Cigani. Stajao sam na Krstopuću i gledao. Tamo su ih skupljali i poslije uputili prema Županji. Vodile su ih ustaše, ali

te ljude nisam poznao. Svima nam je bilo žao naših Cigana. Znam da su mnoge Ciganke pomagale kod naših kuća. I našoj kući je dolazila jedna lijepa Ciganka. Nikad nam ništa nije ukrala. Većina Cigana živjela je u Ciganskome kraju, a neki su bili vrlo bogati i vrijedni. Većina ih je bila vrlo siromašna. Kuće su im bile male, mnoge i bez plotova. Neke Cigane sam viđao i u našoj crkvi, a nitko od njih sa mnom nije išao u školu. Pamtim njihova okićena kola kad su odlazili u svatove. Bili su veseljac! Naši se ljudi nisu s njima ni ženili, ni udavali...”

Petar Balentović-Miškov (rođ. 1929.) iz Crne Bare (Ulica braće Radića):

“... u vrijeme rata živio sam u Poganu. Pamtim kad su odvedeni naši Cigani. Bio sam ispred svoje kuće sa susjedima i to gledao. Oni su plakali i u koloni išli prema Županji. Govorilo se da ih odvođe na bošnjačku željezničku stanicu, a odande u logor Jasenovac. Bilo nam je žao naših Cigana. Rat su, koliko znam, preživjela samo dvojica. Cigani su bili vrijedni ljudi, neki od njih siromašni, neki bogatiji. Imali su svoje zanate, a neki su obrađivali zemlju. Nekoliko njih je sa mnom išlo i u školu. Neke starije Ciganke su dolazile i u našu kuću, uradile kakav posao i zauzvrat dobile hranu. Sjećam se da je kod nas dolazila neka Draginja...”

Ivan Lenić-Ivanov (rođ. 1929.) iz Kratke struke (dio Ulice Josipa Jurja Strossmayera):

“... naši su koritarski Cigani vođeni u koloni cestom kroz Bošnjački kraj. Ja sam bio na uglu *Čukevca* i gledao ih kako odlaze prema Krstopuću. Sa strane su bila dvojica ustaša, jedan naprijed i jedan iza. Svi su bili naoružani. Cigani nisu bježali, mnogi su plakali i pozdravljali se s Bošnjacima. Ja sam među njima vidio Taneta Radosavljevića koji je bio godinu stariji od mene i s kim sam ranije igrao nogomet. On mi je doviknuo: ‘Iva zbogom, i više se nikad nećemo vidjet!’ Neki ga je ustaša ušutkavao, a meni je to bilo krivo. Ciganke iz Ciganskoga kraja dolazile su raditi kod naše kuće. Žito je znalo u žetvi poleći, kosilo se srpom, pa su nam onda dolazile Ciganke, pomagale i jele s nama. Sjećam se njihovih imena: Seja i Mileve. Bile su udane i u kasnim tridesetim godinama...”

Kata Lešić-Bartolova (rođ. 1929., Lešić-Božina) iz Zelenoga kraja (Savska ulica):

“... naše sam Cigane slabo poznavala. Kod nas je dolazila samo baka Anka i njezina kći Draginja koja je bila mojih godina. One su dolazile kad je što trebalo poraditi po kući, a moji bi im ukućani zato davali hranu. Sjećam se da je jednom baka Anka molila moju mamu da im damo neku lulu koja je bila na keramičkoj pepeljari. Nismo joj mogli dati jer se nije mogla odvojiti od nje. Ja i moja sestra, ali i svi ukućani, voljeli smo tu baku Anku i njezinu kćer i igrali se s njima. U njih smo imali potpuno povjerenje i nikada nam nije ništa bilo ukradeno. Nažalost, ne sjećam se vremena kada su odvedeni u logor. To je zato što je naša kuća bila u Zelenom kraju, a ‘stanovi’ na Topoli – dakle na drugom kraju mjesta...”

Josip Maslaj (rođ. 1930.) s Klise (završetak Ulice Vladimira Nazora):

“... u Ciganskomu kraju živjeli su gotovo sami Cigani. Oni nisu bili pravi Cigani, već Rumunji. To znam po tome što su oni govorili rumunjskim jezikom. Njih je tamo bilo jako puno. S jedne i druge strane ulice, po mom sjećanju, moglo je biti oko sto kuća. To su bile jako male kuće. Oni su imali puno djece. Ali nisu svi Cigani koji su ovdje bili prijavljeni, ovdje i živjeli. Bošnjačkih Cigana je bilo i u drugim selima. Ja sam poznao mnoge Cigane. Njihove žene su radile po našim kućama. Bili su pravoslavci, a to znam po tome što im je dolazio njihov pop iz Vinkovaca. Nekako o njihovom Uskrsu oni su na grobove nosili hranu pa smo mi govorili: ‘Odoše Cigani ručat s mrtvima.’ Dana 1. travnja 1942. primljen sam kao pisarski vježbenik u bošnjačku općinu. Mislim da su te godine Cigani bili otjerani iz Bošnjaka. Sjećam se da je tu naredbu koju smo dobili iz kotara prepisao Josip Golubičić-Margičin i da su Cigani poslije obaviješteni. Znali su da će ići u Jasenovac, ali su se nadali da neće biti pobijeni. Sjećam se kad je ta njihova kolona prolazila kroz mjesto. Mnogi su plakali, pozdravljali se s Bošnjačanima. Njih su provodili bošnjačke ustaše, bilo ih je nekoliko, a Cigani nisu bježali. Poslije su odvedeni na bošnjačku željezničku stanicu. Ustaše su čuvali njihove kuće od krađe sve dok nisu u njih doseljeni prognani Hercegovci...”

Marija Džinić (rođ. 1930., Ferbežar) iz Ciganskoga kraja (danas Ulica Majke Terezije):

“... ja sam u Ciganskomu kraju živjela i igrala se sa svojim vršnjacima koji su bili Cigani. Cijeli taj kraj bio je ciganski, osim naše kuće. Bilo ih je puno. Na jednoj ‘numeri’ bilo je po 7-8 njihovih kućica. Imali su i puno djece. Taj narod je bio jako veseo, međusobno su se ženili ili dovodili žene iz drugih sela. Njihove žene radile su pomagale po našim kućama, brale gljive, lovile ribu i prodavale, a muškarci su se bavili koritarskim zanatom, pravljenjem uglja ili trgovinom konja. Nisu svi oni bili siromasi. Velika većina bili su pravoslavci, a dolazio im je i njihov pop iz Vinkovaca. Sahranjivali su se na groblju sv. Marka na Klisi i to na kraju, istočno od katoličkih grobova. Sjećam se njihova odvođenja 1942. godine. Najprije je iz naše općine došla naredba o njihovom popisivanju. Cigani su se toga bojali. Uoči njihova odvođenja pripremali su se i skupljali stvari. Ono što je ostalo nisu nikom davali jer su mislili da će se vratiti. Sjećam se da su u našoj krušnoj peći pekli kruhove. Stavljali su te svoje stvari u kola i išli prema Županji. Prije polaska, jako su plakali i ljubili zemlju. Tek nekoliko ih je preživjelo rat i to slučajno. Đuro Petrović je bio vrbanski Ciganin koji se ovdje oženio s Draginom koja je rat preživjela tako što je radila u Banatu. Preživio je i Draginjin brat Ljuboja koji je bio s njom. Rajko Radosavljević i Miloš Petrović preživjeli su samo zato što su bili u Njemačkoj kao zarobljeni vojnici. Svi su se ti Cigani kasnije pouđavali i poženili, a dio njihovih potomaka i danas živi u Bošnjacima...”

Ana Šumanovac-Fajkina (rođ. 1930., Jovanovac-Jovanovčeva) iz Bošnjačkoga kraja:

“... u našu kuću prije rata dolazila je Ciganka Draginja, njezina kći Smilja i unuka Šeća. Šeća je bila sitna s kuštravom kosom. One su znale hvatati ribu na Krivoj Nogi pa su nam ju donosile. Bile su jako dobre s mojom majkom. A kad sam išli na naš ‘stan’ kod šume palili su ugalj i prodavali ga ili kopali drvena korita. Ti su Cigani iz Ciganskoga kraja bili Rumunji. Sjećam se da su se pred nama i križale, a i onoga što su tada govorile križajući se: ‘U imu žuću, pomožuću, šukunmila, šukundala, žuć.’ Ne znam je li to bila molitva, ali to i danas pamtimmo moja sestra Marija i ja. Ne znam koje je to ratne godine bilo, ali sjećam se kad su ih odvodili. Bili smo u Bošnjačkomu kraju ispred naših kuća. Cigani su bili pokupljeni i sprovedeni u koloni. Tamo sam prepoznala i Cigane koji su dolazili našim kućama. Sjećam se da su nam vikali: ‘Saće nas spalit u taj veliki peč!’ Znali što ih čeka! Plakali su i pozdravljali se s nama...”

Petar Babogredac-Babogredčev (rođ. 1930.) živi na Krstopuću (danas Trg fra Bernardina Tome Leakovića):

“... to je bilo 1942. godine. Cigani su došli do Krstopuća, a onda su ih odveli dalje. Mislim da su ih kupili po noći ili u ranu zoru jer nas je probudila galama i jauk. Inače su Cigani iz Ciganskoga kraja bili poštenu ljudi, većina siromašna. Sjećam se priča po kojima su, kad bi u našim kućama uginula svinja ili kokoš i mi bi ih zakopali, oni bi ih sutra otkopali i pojeli. Neki od njih su pomagali u našoj kući pri velikim poslovima, a mi bi im zato davali hranu. Kada su odvedeni, njihove su kuće poslije prodavane. Isto je bilo i s njihovim konjima, kolima i pokućstvom. Većinom su bili pravoslavci. Njihova djeca su rijetko išla u školu. Bila su crna u licu, a njihove djevojke vrlo lijepe...”

Bara Đurić-Kokotova (rođ. 1930., Šarčević-Pavikić) iz Zelenoga kraja:

“... u našu kuću u Poganu dolazila je neka Ciganka Milica koja je bila iz Kovački Cigani. Ona je dolazila ‘trti’ moju majku. Mislim da joj je pomagala i u vrtu. Kod nas je dolazila i Ljuba koja je bila iz Ciganskoga kraja. Ona je donosila gljive, a mi smo joj davali što drugo u zamjenu npr. malo brašna i sl. Tih dana kada će Cigani biti odvedeni, Milica je došla da se oprost i ostavila nam svoju iglu za heklanje. Sjećam se kada su Cigani odvedeni iz mjesta. Roditelji mi tada nisu bili kod kuće. Kad sam čula da idu, pobjegla sam jer mi ih je bilo žao. Nisam to mogla gledati...”

Marija Babogredac-Babogredčeva (rođ. 1931., Juzbašić-Vidić) s Krstopuća:

“... ja sam živjela u Poganu kada su odvedeni naši Kovački Cigani. Te smo Cigane zvali kovački zato jer su se bavili kovačkim zanatom te pravili razne burgije, lopatice, širajzle i dr. Bilo je i onih koji su bili svirači. Tako se sjećam Lazine bande. Kuće su im bile male. Rijetki su oni koji su što god ukrali od nas, uglavnom što sitnog. Imali su puno djece, ženili se i udavali pa rastavljali nekoliko puta. Uglavnom su bili siromašni, ali su se dobro slagali s nama. U licu su bili bijeli, njihove djevojke vrlo lijepe. Znale su se i lijepo obući, iako u

šarenu odjeću. Kada sam bila mala bojala sam ih se. Zato se nisam ni igrala s njihovom djecom. U našem su susjedstvu živjeli neka baka Ana i djed Joza koji su bili Cigani, a nisu imali djece. Oni su kod nas dolazili kupovati mlijeka. Ciganske kuće i njihove stvari su poslije prodavani...”

Marija Marijanović (rođ. 1931., Juzbašić-Marjančeva) iz Pogana (dio Ulice Josipa Jurja Strossmayera):

“... kao djevojčica nisam se družila s djecom iz Kovački Cigana. Oni su bili vrlo siromašni. Moja je sestra Ana jednom bila bolesna (‘od sandžija’) pa joj je trebala doći Ciganka da ‘otjera bolest’. To je bilo vrijeme kada su svi oni pokupljeni i odvedeni iz Bošnjaka. Dok su u koloni išli cestom gledala sam ih ispred svoje kuće u Poganu. Bilo ih je puno, a mnoge od njih nisam poznavala, osobito one koji su bili iz Ciganskoga kraja. Nitko od Cigana nije bježao. Putem su se pozdravljali vičući: ‘Nikada se više nećemo vidjeti! Zbogom!’ Mnogi su plakali, a plakali su i naši ljudi i pozdravljali ih. Išli su u smjeru Županje. Više ih nismo vidjeli. Njihove kuće i stvari su rasprodane...”

Ivan Hrenovac (rođ. 1931.) iz Čukevca (Ulica Matije Gupca):

“... naši koritarski Cigani su bili dobri ljudi. Većina njih su bili siromašni, ali bilo je i onih bogatih koji su se bavili poljoprivredom i dobro živjeli. Mnoge su naše zadruge imale svoje Cigane koji su kod njih radili. Za rad su dobivali hranu. Ne sjećam se da se itko na njih žalio da im je što vrjednije bilo ukradeno. Kod nas je radio jedan krupni mladić koga su zvali Jumbo. On se i igrao s nama kad bi čuvali stoku. Moji su ukućani u njega imali povjerenje. Do naše njive na Račkovići bila je njiva Ciganina Miloša Radosavljevića koji se dobro brinuo za svoju zemlju, imao konje i kuću. Bilo je među Ciganima onih koji su se bavili svačim samo da bi prehranili svoje mnogobrojne obitelji pa su tako neki skupljali svinjsku dlaku, trgovali konjima, pravili ugljen ili dubili korita. Neki su bili i čergari, putujući svojim malim kolima po okolnim selima, prodajući drvena korita. Od Hrvata jedino je u Ciganskomu kraju živio Ivan Ferbežar i njegova obitelj. On je imao selektor za čišćenje žita. Okolo su bile ciganske kuće i znam kako se nikada nije žalio da mu je išta bilo ukradeno. Kad sam čuo da se odvođe naši Cigani otrčao sam, s drugom djecom iz susjedstva, na ugao *Čukevca i Bošnjačkoga kraja da to vidim. Sa mnom su bili moji vršnjaci Antun Lešić* po selu zvan Gezin i Antun Vinković-Kožarica. Cigani su išli cestom u koloni. Bilo je dvadesetak njihovih kola u kojima su bila njihova djeca i stvari. Plakali su i pozdravljali se putem sa svojim susjedima. Pratio sam ih od Krstopuća do ondašnjega Hrvatskog doma na Krstopuću. Ondje ih je dočekao neki lugar Miloš (otac mu se zvao Mirko), kome ne znam prezimena, koji ih je vodio do bošnjačke željezničke postaje. Ciganima nismo mogli prići, niti je itko od njih izlazio iz kolone. Kad sam došao kući otac me je grdio što mu nisam rekao gdje sam bio. Onda su u ciganske kuće došle izbjeglice iz čitave države. Poslije su ciganske kuće i stvari prodavane na dražbi...”

Ljubica Radosavljević (rođ. 1932., Brdarić) iz Ciganskoga kraja:

“... ja sam se iz Novih Jankovaca u Bošnjake udala s 15 godina, a s Ljubojom sam imala dvoje djece. Njegov otac se zvao Tanasija, majka mu se zvala Maca, a oni su u braku imali samo njega i Vericu. Njihov otac se nakon smrti prve žene oženio i po drugi put, a druga mu se žena zvala Femka i s njom nije imao djece. Ljuboja mi je spominjao tragediju njihove obitelji. U vrijeme kada su odvedeni bošnjački Cigani, oni su bili u selu Ovča kod Pančeva. Ljuboju su odvojili njegova baka Eva i djed Rade, a u Bošnjake su se vratili nakon rata. U vrijeme rata u Ovči su bili i Đuro i Draginja Petrović koji su imali četvero djece: Milana, Smilju, Danicu i Ljuboja, kojeg smo zvali i Ljuboja Mali. Milan je poginuo u partizanima 1945. godine. A u njemačkom zarobljeništvu su rat preživjeli Miloš Petrović i Rajko Radosavljević. Mi smo Radosavljevići pravoslavne vjere, a pop nam je dolazio iz Vinkovaca. Krsna slava nam je bila Mioljdan, Petrovićima sv. Stevan, a mrtvi su se sahranjivali na bošnjačkom groblju sv. Marka...”

Ana Vinković-Marčićeva (rođ. 1933., Šumanovac-Puljina) iz Bošnjačkoga kraja:

“... u Ciganskom kraju sam imala tetku Katu Ferbežar pa sam onda k njoj odlazila. Poznavala sam dosta tih Cigana kojih je onda bilo puno, cijela ta ulica. Večer prije nego što su ih pokupili, opkolili su neki naši ljudi, valjda po naredbi, tu ulicu i nisu nikom od Cigana dali da odu. Ujutro su ih sve odveli. Gledala sam njihovo odvođenje ispred svoje kuće u Bošnjačkomu kraju. Bio je veliki plač. Njih su odvodili neki naši ljudi, a zašto to ni onda nisam, ni znala, ni razumjela...”

Ivan Maršić-Đurić (rođ. 1934.) iz Crne Bare:

“... naše su Cigane najprije pokupili u naš stari dom gdje je danas Dom kulture, na Krstopuću. Tamo su bili i njihovi konji i kola. Poslije su ih u koloni sproveli prema Županji. Ja sam to gledao kod kapelice sv. Josipa u Dugoj struki. Mnogi su plakali i pozdravljali se s našim ljudima. Ne mogu procijeniti koliko ih je točno bilo. Naš se narod s njima dobro slagao, a i mnogi od njih su nam pomagali u poslovima i za to dobivali hranu. Nisu krali, već su se bavili svojim zanatima, kovačkim i koritarskim, ali i preprodajom konja, pravljenjem uglja i drugim. Imali su puno djece i živjeli u malim kućicama. U njihovim dvorištima znalo je biti po nekoliko takvih kućica. U Kovački Cigana bilo Cigana s neobičnim imenima. Bili su pravoslavci, a u licu svi nisu bili crni. Kao dijete sam se i ja igrao s njima, a sjećam se da su imali i konje koje su puštali pasti na Njivici...”

Petar Šokčević-Zubanov (rođ. 1935.) iz Đakova, nekada je živio u Kratkoj struki:

“... znam da je bilo prijepodne kad su odvodili naše Cigane. Sa susjedima sam stajao na uglu kod *Štefanove* mesnice, preko puta crkve. Cigani su u svojim kolima i pješice išli u koloni, a sa strane su bili stražari s puškama. Nisam pozna-

vaio te ljude i ne znam koliko ih je moglo biti. Sjećam se da su Cigani plakali i pozdravljali se sa svojim suseljanima, ali nisu izlazili iz kolone. Stražari ih nisu udarali. Bošnjačani su ih jako žalili jer nisu razumjeli zašto ih odvođe, a žene su plakale. I meni ih je bilo žao. U našoj je kući tada bilo nas petero djece, a posla puno tako da su povremeno dolazile k nama pomagati i dvije Ciganke, neka baba Seka te neka Kata. One su bile vrlo poštene i radine žene. Mama je u njih imalo puno povjerenje jer nam nikada nisu ništa ukrale, a za svoj rad dobivale su od nas hranu. Te su ciganske kuće zapravo živjele od toga što bi im mi, ili neki drugi naši susjedi, dali...”

Tomo Domaćinović-Rokin (rođ. 1936.) iz Buča:

“... i kod nas su Cigani dolazili raditi. Bili su to baka Ljuba, njezin suprug *Đura*, snaha Seka i njezin sin Blažoja, koji je bio mojih godina. Svi su bili iz Ciganskoga kraja. Dolazili su kod nas pomagati u nekim seljačkim poslovima kao npr. čišćenju kokošinjaca ili svinjaca, u radu oko lana i sl. Oni su kopali drvena korita tako da i danas imam sačuvana tri mala korita koja smo kupili ili dobili od njih. Pomagali su nam u kućanskim poslovima, ali nisu išli raditi u njiivu. Ukućani su u njih imali povjerenja, a za posao smo im davali hranu. Koliko smo bili dobri s njima, govori i to da sam sisao tu Ciganku Seku. To mi je spominjala moja baka. Sjećam se vremena kada su odvedeni. Došli su dan-dva ranije kod nas da se pozdrave. Ostavili su nam budaču za kopaenje drvenih korita i sjekiru za uspomenu. Govorili su da će ih tjerati u nekakav logor Jasinja kako su oni zvali Jasenovac...”

Stjepan Jelić-Ćurac (rođ. 1938.) iz Bošnjačkoga kraja:

“... dobro se sjećam dana kad su odvodili naše Cigane. Bio sam dječak, a moja je kuća bila na početku Bošnjačkoga kraja. Roditelji su me ostavili kod kuće, a oni su otišli raditi na njiivu. Znam da sam se tada igrao ispred svoje kuće sa susjedskom djecom i djecom prognanih muslimana iz Bosne. Sjećam se te kolone uplakanih Cigana. Isto tako i onoga što mi je dovikivala Ciganka Reza: ‘Pozdravi baku i didu!’ Reza je godinama pomagala kod naše kuće. Prabaka Polka mi je spominjala da me je ta Reza nadajala kad sam bio dijete te da su ti Cigani koji su radili kod naše kuće bili vrijedan i pošten svijet. Kolonu tih Cigana koji su tada sprovedeni kroz mjesto čuvali su s puškama naši Bošnjačani, njih mislim trojica, a nitko iz kolone nije izlazio ni bježao...”

Milan Radosavljević (rođ. 1956.) iz Ciganskoga kraja:

“... po sjećanju mog oca u Bošnjake su iz Rumunjske doselila četiri brata Radosavljević. Oni su živjeli na Blata jer je tamo, kako mi je govorio, nekad bilo selo i postojala crkva. To je otprilike ondje gdje je danas stanište Vinković-Mundukovih. Radosavljevići su se bavili koritarskim zanatom, a kasnije i skupljanjem staroga željeza i pravljenjem uglja. Bili su pravoslavci, a sjećam se da smo mi, dok je moj otac bio živ, imali slavu na sv. Stevana. Pop je dolazio iz Vinkovaca ili Rajeva Sela. Radosavljevići nisu Cigani, već Rumunji. Otac je početkom Drugoga svjetskog rata bio zarobljen i odveden u Njemačku pa je zato preživio rat. Tamo je od Crvenoga križa saznao da mu je čitava obitelj po-

bijena, njih 72. O toj velikoj tragediji ni kasnije nije volio govoriti. U zarobljeništvu je upoznao svoju majku Ljubušku Gusjevu, Ruskinju iz Lenjingrada, te se poslije rata s njom vjenčao i vratio u Bošnjake. To mu je bio drugi brak jer su mu iz prvoga ubili ženu i četvero djece. S Ljubuškom, koju su u Bošnjacima zvali Ljuba, imao je troje djece: Stevu, mene i Branku. Oboje mojih roditelja su umrli, a sahranjeni su na groblju sv. Marka na Klisi. Od njihove djece samo sam ja ostao u Bošnjacima...”

Arhivski i drugi neobjavljeni izvori

HR-HDA-246-ZK NDH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 246, Zavod za kolonizaciju NDH.

HR-HDA-367-RZZS SRH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 367, Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske.

HR-HDA-421-JT SRH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 421, Javno tužilaštvo Socijalističke Republike Hrvatske.

Školska spomenica, Osnovna škola fra Bernardina Tome Leakovića u Bošnjacima.

Ured državne uprave u Vukovarsko-srijemskoj županiji, Služba za opću upravu – Ispostava Županja.

Vinko Juzbašić – privatni arhiv:

– Istraživanje Petra Šokčevića

– Pismo Slavka Mutića, 1991.

– Svjedočenja: Liza Lukić-Kermać; Roza Juzbašić-Marjančeva; Elizabeta Lenić-Ivanova; Ivan Plavšić-Blažev; Marija Lešić-Pranjakova; Ivan Maršić-Ćelo; Marija Jelić; Josip Lukić-Lukšić; Elizabeta Domaćinović-Vidina; Ivka Mutić; Franjo Bertić; Petar Balentović-Miškov; Ivan Lenić-Ivanov; Kata Lešić-Bartolova; Josip Maslaj; Marija Džinić; Ana Šumanovac-Fajkina; Petar Babogredac-Babogredčev; Bara Đurić-Kokotova; Marija Babogredac-Babogredčeva; Ivan Hrenovac; Ljubica Radosavljević; Ana Vinković-Marčićeva; Ivan Maršić-Đurić; Petar Šokčević-Zubnov; Tomo Domaćinović-Rokin; Stjepan Jelić-Ćurac; Milan Radosavljević; Marija Marijanović

– Žrtve Drugoga svjetskog rata i poraća iz Bošnjaka, 1996.

Zavičajni muzej “Stjepan Gruber”, Županja, Dokumentacija.

Župna spomenica Bošnjaci od g. 1940. – 1999., Župni ured Bošnjaci.

Župni ured Bošnjaci, Popis žrtava Drugoga svjetskog rata i poraća, 1989./1990.

Objavljeni izvori i literatura

ABAKUNOVA, Anna. “The Holocaust and the Destruction of Romani in the World War II”. U: *Oral History Interpretations on the Deportations of Romani and Jews to Transnistria Governorate*, ur. Irina Vainovski-Mihai, New

Europe College Black Sea Link Program: Yearbook 2012-2013. Bukurešt: New Europe College, 2014, 21-52.

ABOUT, Ilse; ABAKUNOVA, Anna. *The genocide and persecution of Roma and Sinti: bibliography and historiographical review*. Berlin: International Holocaust Remembrance Alliance, 2016.

ACKOVIĆ, Dragoljub. *Stradanja Roma u Jasenovcu*. Beograd: ABC Glas, 1994.

ACKOVIĆ, Dragoljub. *Ubili su istinu o nama*. Beograd: Rrominterpress, 2001.

BIONDICH, Mark. "Persecution of Roma-Sinti in Croatia, 1941-1945". U: *Roma and Sinti. Under-Studied Victims of Nazism*, ur. Paul A. Shapiro i Robert M. Ehrenreich. Washington: United States Holocaust Memorial Museum, Center for Advanced Studies, 2002, 33-48.

BULAJIĆ, Milan. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, knj. 2. Beograd: Rad, 1988.

BULAJIĆ, Milan. "Ustaški zločini genocida protiv Cigana (Roma) u Drugom svjetskom ratu". U: *Razvitak Roma u Jugoslaviji: problemi i tendencije. Zbornik radova sa naučnog skupa održanog 12. i 13. januara 1989. godine*, ur. Miloš Macura. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1992, 31-52.

BUNJAC, Branimir. "Mjesta stradanja Roma u Međimurju u Drugom svjetskom ratu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011): 373-398.

BUNJAC, Branimir. "Svjedočanstva Roma iz Međimurja o razdoblju 1941. – 1945.". U: *Međimurje u Drugom svjetskom ratu. Zbornik radova*, ur. Branimir Bunjac. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2007, 335-360.

CVIJOVIĆ JAVORINA, Ivana. "Oralna historija: problemi, mogućnosti i primjena među povjesničarima". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 44 (2012): 439-450.

ČULINOVIĆ, Ferdo. *Okupatorska podjela Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1970.

DUKOVSKI, Darko. "Nacionalne manjine u Istri u 20. stoljeću". U: *Dijalog povjesničara/istoričara*, sv. 2, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000, 411-427.

DUKOVSKI, Darko. *Svi svjetovi istarski ili Još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*. Pula: C. A. S. H., 1997.

ĐURIĆ, Rajko; MILETIĆ, Antun. *Istorija holokausta Roma*. Beograd: Politika, 2008.

GEIGER, Vladimir. "Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu koje su prouzročili 'okupatori i njihovi pomagači'. Brojidbeni pokazatelji (procjene, izračuni, popisi)". *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 3: 699-749.

GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. *Narod će im suditi. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Zagreb 1944. – 1947*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2013.

GRAHEK RAVANČIĆ, Martina. "Ustrojavanje organa nove vlasti: Državna/Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – organizacija, ustroj, djelovanje". *Historijski zbornik* 66 (2013), br. 1: 149-172.

GRUENFELDER, Anna-Maria. "U radni stroj velikoga njemačkog Reicha!" *Prisilni radnici i radnice iz Hrvatske*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.

HEFELE, Ferdo. "Koritari". *Vienac* 22 (1890), br. 46: 742-743.

HORVAT, Rudolf. *Srijem: naselja i stanovništvo*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, 2000.

HREČKOVSKI, Slavica. "Progoni i deportacije slavonskih Roma u koncentracioni logor Jasenovac". U: *Okrugli stol 21. travnja 1984.*, ur. Dobrila Boročić. Jasenovac: Spomen područje Jasenovac, 1985, 35-38.

HRVATIĆ, Neven; Ivančić, Suzana. "Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj". *Društvena istraživanja* 9 (2000), br. 2-3 (46-47): 251-266.

IVEZIĆ, Mladen. *Jasenovac: brojke*. Zagreb: vlastita naklada, 2003.

JAKOVLJEVIĆ, Ilija. *Konclogor na Savi*. Zagreb: Konzor, 1999.

Jasenovac: žrtve rata prema podacima Statističkog zavoda Jugoslavije. Zürich; Sarajevo: Bošnjački institut, 1998.

JUZBAŠIĆ, Vinko. *Bošnjačani u Drugom svjetskom ratu. Vojno-politički zapisi i sjećanja*. Bošnjaci: vlastita naklada; Pauk, 2008.

JUZBAŠIĆ, Vinko. "Prilog popisu stradalnika sela Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu". *Hrašće* (1997), br. 6: 83-88.

JUZBAŠIĆ, Vinko. „Ratni stradalnici prema popisu MNO Bošnjaci iz 1950.“. *Hrašće*, (2009), br. 36-37: 95-103.

KELSO, Michelle. "Hidden History: Perceptions of the Romani Holocaust in Romania Viewed Through Contemporary Race Relations". *Anthropology of East Europe Review* 25 (2007), br. 2: 44-61.

KOKANOVIĆ, Stjepan. *Radnički i narodnooslobodilački pokret u županjskom kraju*. Županja: Savez udruženja boraca NOR-a Hrvatske, Općinski odbor, 1985.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine, knj. 9: *Stanovništvo po narodnosti*. Beograd: Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 1955.

KORB, Alexander. *Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941-1945*. Hamburg: Hamburger Edition, 2013.

KORB, Alexander. "Ustaša Mass Violence Against Gypsies in Croatia, 1941-1942". U: *The Nazi Genocide of the Roma: Reassessment and Commemoration*, ur. Anton Weiss-Wendt. New York; Oxford: Berghahn Books, 2013, 72-95.

KRIZMAN, Bogdan. *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*. Zagreb: Globus, 1980.

LEČEK, Suzana. "Usmena povijest – povijest ili etnologija?: mogućnost suradnje povjesničara i etnologa". Časopis za suvremenu povijest 33 (2001), br. 1: 149-154.

LENGEL-KRIZMAN, Narcisa. *Genocid nad Romima. Jasenovac 1942*. Jasenovac; Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2003.

LENGEL-KRIZMAN, Narcisa. "Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941-1945". Časopis za suvremenu povijest 18 (1986), br. 1: 29-42.

LEŠIĆ-BARTOLOV, Ilija. *Priče iz Granice*. Bošnjaci: V. Juzbašić; Píksel print, ²2017.

MATAUŠIĆ, Nataša. *Jasenovac 1941. – 1945. Logor smrti i radni logor*. Jasenovac; Zagreb: Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2003.

MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, knj. I. Beograd; Jasenovac: Narodna knjiga; Spomen-područje Jasenovac, 1986.

MILETIĆ, Antun. *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945. Dokumenta*, knj. III. Beograd; Jasenovac: Narodna knjiga; Spomen-područje Jasenovac, 1987.

MILOŠEVIĆ, Slobodan D. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945. godine*. Beograd: Narodna knjiga; Institut za savremenu istoriju, 1981.

MRKOVIĆ, Vladimir; HORVAT, Vladimir. *Ogoljela laž logora Jasenovac*. Zagreb: Naklada E. , Čić, 2008.

POLANSKY, Paul. *One blood, one flame. The oral history of the Yugoslav Gypsies before, during and after WWII*, sv. 3. Niš: KRRF (Kosovo Roma Refugee Foundation), 2007.

"Popis stanovništva, kućanstava i stanova. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinjem jeziku". U: *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013, 22-57.

Popis žrtava (1), Republika Hrvatska, Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava, mjesto: Bošnjaci.

"Pregled i pretraga poimeničnog popisa žrtava KCL Jasenovac 1941. – 1945. (za mjesto Bošnjaci)". Spomen područje Jasenovac. Pristup ostvaren 12. 1. 2018. <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>.

TOMASEVICH, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945. Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: EPH; Novi liber, 2010.

VOJAK, Danijel. "Izbor iz bibliografije radova o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj". U: *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, ur. Danijel Vojak, Bibijana Papo i Alen Tahiri. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"; Romsko nacionalno vijeće, 2015, 353-369.

VOJAK, Danijel. "Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj". U: *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.*, ur. Danijel Vojak, Bibijana Papo i Alen Tahiri. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"; Romsko nacionalno vijeće, 2015, 19-59.

VOJAK, Danijel. *U predvečerje rata. Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Zagreb: Romsko nacionalno vijeće; Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara", 2013.

VOJAK, Danijel; PAPO, Bibijana; TAHIRI, Alen. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar"; Romsko nacionalno vijeće, 2015.

SUMMARY

The Romani Population in Bošnjaci during World War II

The history of the Romani population from their settlement in medieval Europe until today was for the most part marked by periods of violent persecution, which often had the goal to completely assimilate them into the majority population of a certain area. Periods of peace and a certain form of peaceful coexistence with the majority population were rare, and the Romani population continued to “survive” on the socio-economic margins of European societies. The Roma had similar predominantly negative historical “experiences” in Croatian areas. Thus, they also experienced periods of repressive assimilation, which reached their climax during the Independent State of Croatia. The Romani population then found itself targeted by Ustasha racial policy and excluded from Croatian society, which led to their deportation, torture, and killing in various concentration camps, primarily Jasenovac. The consequence of this policy was the almost complete demographic “eradication” of the Roma in Croatian areas. The research presented in this paper is focused on the village of Bošnjaci in Srijem (Syrmia), which was home to several hundred Roma before World War II. Most of them led sedentary lifestyles and constituted an integral part of the community through their economic activity, crafts, trade, and agriculture. After the establishment of the Independent State of Croatia, Ustasha racial policy encompassed this rural community, and as a result the Roma were labelled as “dangerous enemies” and “parasites” upon “the pure Croatian racial body”. The deportation of the Roma was conducted in June 1942, when the Roma from Bošnjaci were taken on foot to the county railway station, and then by train to Vinkovci. From this town, they were deported by train to Jasenovac. Only two Roma survived – they were soldiers of the Kingdom of Yugoslavia, captured by the German military and sent to perform forced labour in German and Italian camps. The number of Romani victims from Bošnjaci still hasn’t been fully researched despite 11 known attempts. It is, however, known that nobody declared themselves as Romani in the village of Bošnjaci and the entire surrounding district at the time of the next population census (1948). Almost the entire pre-war Romani community, which numbered at least a few hundred Roma, was destroyed as a consequence of Ustasha racial policy. According to the most recent population census, only seven people in this village declared themselves as Roma.

Key words: Roma; Bošnjaci (village); Srijem (Syrmia); Jasenovac; Independent State of Croatia